

DRUŽINA MED PRIVATIZACIJO IN INDIVIDUALIZACIJO

Mik organske družine

Kvalitativna razlika med doživljanjem življenja v družini in v drugih skupinah se kaže že v govornih modalitetah. Lahko seveda razpravljamo o tem, koliko ima pri tem izkustvu in takšnem pojmovanju "primarnosti" družine vlogo ta ali ona ideologija in družbena ureditev, vendar pa to ne spremeni "življenjske socialne oblike", ki ima družino za skupino, v kateri večina ljudi katalizira svoje socialne izkušnje in v kateri definiramo svojo osebno identiteto nasproti množstvu socialnih vlog.

Ključna vloga zasebnosti kot odlikovane sfere človeškega življenja v modernih družbah in s tem ključni pomen družine kot temeljne celice zasebnosti nikakor nista le rezultat modernizacije družb. Zasebnost namreč ohranja v sebi mnoge izrazito predmoderne sestavine. Tu mislim predvsem na "stanovski" značaj spolne delitve v moderni družbi. To pomeni, da je posameznik s svojo spolno vlogo determiniran vse življenje in da spolna vloga naddeterminira vse ostale delitve (izobrazbene, kvalifikacijske, slojne itd.) (Beck, 1986).

Ženskam je v industrijskih družbah "dodeljena" vloga čuvarja doma, družine in zasebnosti. One naj bi s svojimi emocionalnimi in interakcijskimi potenciali, ki jim jih bojda daje že "narava" zaradi materinstva, ustvarjale v družini "terapevtsko" klimo, tj. takšne odnose in socialno klimo, ki podpirajo kompenzacijo identitetnih izgub zaposlenih družinskih članov (predvsem seveda moža) (Ottomayer, 1987). Vendar je bila takšna dodelitev socialnih vlog ženskam zmes ideologije in realnosti in to predvsem iz naslednjih razlogov:

Velik pritisk na družinsko omejevanje žensk je začela izvajati cerkev v 17. in 18. stoletju. Temu se je pridružila splošna krepitev patriarhalne morale, zlasti v protestantskih deželah, ki krepil hierarhično organizacijo družine z očetom kot "monarhičnim" gospodarjem družine.

Odpor proti pritiskom je bil najmočnejši pri ženskah iz meščanskih stanov. Te so gojile svoje oblike zasebnosti, ki moškim pogosto niso

bile dostopne, in prav tako svojo obliko javnosti, npr. trajne odnose in komunikacije med ženskami različnih družin. Vodile so "salone", kjer so se zbirali reprezentativni člani zgodnje meščanske javnosti. Toda tudi pri ženskah iz nižjih slojev se razdelitve na zasebno in javno sfero tja do srede 19. stoletja ne da ostro začrtati. Tako zasebno kot "javno" je raslo iz iste skupne osnove, iz družinske ekonomije, ki je bila obenem notranje povezana skupnost in tudi odprta navzven, v razne oblike menjave in družbene odvisnosti (Habermas, 1990).

Ženske tudi niso omejevale svoje dejavnosti le na družino in zasebnost, temveč so jo razširjale na različna področja javnosti, ki pa dostikrat otanejo neopažena raziskovalcem. Vse bolj množično vstopanje žensk v mezno delo, nastopanje na trgu, vse večja izobraženost žensk ipd. kažejo na specifična, resda "nepolitična" področja javnosti, kjer pa so ženske lahko delovale precej pred svojim formalnim vstopom v politični del javne sfere.

Zasidranje žensk v družinski zasebnosti ni bilo le podreditev žensk domu, ampak tudi "osvojitve" doma. Dejansko se je namreč delitev na zasebno in javno dogajala hkrati tako zunaj kot znotraj družine, pri čemer so si ženske pridobile mesto gospodaric doma, gospodinjstva, moški pa vlogo reprezentantov družine navzven, v ekonomski in politični javnosti. Res pa je, da je hkrati z razločevanjem poslov v družini od bolj javnih opravil, npr. od sprejemov gostov, dejavnosti salonov ipd., dejavnost žensk postajala vedno bolj "privatna" v smislu nečesa marginalnega in partikularnega. V 19. in 20. stoletju se ta marginalizacija gospodinjstva pa tudi vzgoje otrok še utrdi, in sicer toliko bolj, kolikor več tradicionalnih družinskih in hišnih opravil prehaja v okviru zunajdružinskih ustanov.

Navadno je, da je ta "paradigma" odnosov med vlogami v sferi zasebnosti ostala tako trdovratno nespremenjena od 18. stoletja do danes in da mnogi lucidni duhovi (npr. Comte in Mill) niso opazili prozorne ideološke prevare v argumentih, ki so "podpirali" takšno delitev socialnih vlog po spolu.

Dodeljevanje trajnih spolnih socialnih značajev posameznikom pa vendarle ni samo kak tradicionalni preostanek v industrijski moderni, ki bi se ga dalo zlahka otresti, če bi se ga zavedli. Nasprotno, to dodeljevanje je osnova moderne jedrne družine.

Tudi v modernih družbah 19. stoletja in v sodobnih razvitih družbah jedrne družine niso vedno in povsod prevladujoče. Vendar pa imajo jedrne družine modernih družb drugačne funkcije kot v družbah srednjega veka in na začetku kapitalizma. Šele v modernih družbah

namreč postanejo najbolj funkcionalna oblika družine s stališča družbene delitve na produkcijo stvari in reprodukcijo rodu, tržnoblagovne ekonomije itd. (Lasch, 1981)

Bolj kot sam pojav jedrne družine je za moderno družino značilno, da proizvodno oz. ekonomsko ovrednoteno delo poteka zunaj družine (poklicno delo, mezдно delo). Delo v družini (gospodinjstvo, ukvarjanje z oskrbovanjem in vzgojo otrok) pa izgubi ekonomsko ceno in vrednost, torej sploh ni priznano za "pravo delo". Vendar pa prav razdelitev dejavnosti družinskih članov na zunajdružinsko, ekonomsko ovrednoteno in javno priznano delo ter na znotrajdružinsko, zgolj zasebno in ekonomsko nepriznano delo predpostavlja, da nekdo v družini nenehno skrbi za red, za gospodinjstvo, za otroke itd., medtem ko se ostali družinski člani posvečajo pretežno "javnim dejavnostim".

Sodobna jedrna družina je družbena enota, ki kljub vsem notranjim in zunanjim pritiskom na družino omogoča njenim članom, zlasti zaposlenim, da v omejeni obliki kompenzirajo učinke obremenitev in odpovedi, vendar ob predpostavki neplačanega in sploh družbeno neovrednotenega dela v družinski skupnosti. To delo pa je po zgodovinski in kulturni tradiciji vseh modernih družb "pripadlo" ženskam. Zaradi tega se socialna vloga žensk kot "varuhinj doma, družinske klime, zasebnosti ipd." v družini v ideološki perspektivi vedno znova kaže kot nekaj samo po sebi nujnega, naravnega (Graham, 1985).

To vodi ideološke opcije vseh modernih družb v legitimiranje temeljno različnih socialnih pozicij, vlog in identitet moških in žensk. Res je, da so tu vse moderne družbe "podedovale" nekdanje patriarhalne predsodke in nazore fevdalnih in drugih predmodernih družb. A to ni dovolj za pojasnitev trdnih spolnih delitev v modernih družbah. Če se podedovane predstave o družbenih vlogah moških in žensk ne bi tako dobro ujele s funkcionalno delitvijo na javno in zasebno sfero, z družino kot osnovno celico zasebnosti, potem se tradicionalni vzorci ne bi tako trdno usidrali v modernih družbah.

Ni se torej čuditi, da je družina v ideološki optiki različnih politik in družb razumljena kot "organsko strukturiran" kolektiv, v katerem se percipira in definira tudi transdružinska socialna dejavnost družinskih članov. To optiko še zlasti poudarjajo tiste politike, ki tudi vso družbo utemeljujejo na predstavi takšne ali drugačne organske kolektivnosti.

To velja tudi za (real)socialistične ideologije, ki so sicer izvajale velik pritisk na družino in na zasebnost posameznikov sploh. V družini so namreč videle nevarnega konkurenta, saj so celotno družbo razumele kot "organsko celoto", ki v celoti posrka vso zasebno in javno dejav-

nost posameznikov. Vendar pa so tudi realsocialistične družbe na tihem predpostavljale prav družino kot socialno in celo kot ekonomsko enoto družbe, na katero so zvrčale bremena nenehne ekonomske krize in politične represije. V zasebnost potlačena političnost je bila kompenzacija za dirigirano političnost "javne sfere".

K razreševanju protislovij odnosov javno/zasebno in družbenega položaja žensk ni veliko pripomogla nobena revolucija, ki se je zgodila z ambicijo, da preseže "meščanske" revolucije. V socialističnih državah je ravno množična zaposlitev žensk te najbolj obremenila, saj ni spremenila koncepta družine. Socialistične družbe so v različnih obdobjih sicer poskušale na različne načine porušiti ali zmanjšati razliko zasebno/javno, prav tako tudi politično/nepolitično, zlasti s "podružbljanjem" družine, z negiranjem zasebnosti kot vrednote, vendar je šlo to prizadevanje praviloma vzporedno s prepročevanjem konstituiranja civilne družbe, saj je ravno sfera zasebnosti in družine predstavljala "otok" individualnosti in vsaj navidezne svobode ter neideološkosti (F. Feher, A. Heler, 1986).

S tem je delitev javno/zasebno dobila drug pomen. Medtem ko je v t.i. meščanskih družbah ta delitev v precejšnji meri tudi rezultat emancipacije civilne družbe od države, je v realnih socializmih preostanek civilnosti, ki nima prave družbene legitimitete. A tudi v teh družbah so ženske tiste, ki branijo in ohranjajo dom, družino, zasebnost pred posegi "družbe" oz. birokratske javnosti. (Lovenduski, J. 1986)

Navidezno nasprotno perspektivo glede družine zagovarjajo konservativne in neokonservativne ideologije, ki poudarjajo prav družino kot osnovno področje individualne dejavnosti ljudi. Za te ideologije je značilno, da individue zopet podrejajo organski kolektivnosti družine, ki se kot mali organizem vključuje v večje celote; države, narode, religiozno opredeljene skupine ipd.

V sedanjih razmerah, ko se tako rekoč na mah rušijo realsocialistične strukture in ideologije, se kot radikalna sprememba ponujajo razne predelave konservativnih in neokonservativnih ideologij in družbenih modelov. Tipičen primer preobrata od (navideznega) zavračanja družine in zasebnosti predstavlja "novi kolektivism" na nacionalni (in deloma na religiozni) osnovi. Ta obrat lahko vidimo v skoraj vseh državah, ki poskušajo vzpostaviti kontinuiteto s tradicijo, ki jo je prekinila "socialistična medigra". Jugoslovanska in slovenska družba nam nudita različne variante takšnega obrata. Da gre res za nadaljevanje kolektivistične ideologije, kaže že preprosto dejstvo, da kolektivne idiome kot sta socializem in samoupravljanje, zamenjujejo drugi kolektivni idiomi kot sta narod in samobitnost. Brezprizivni

prehod iz enega kolektivizma v drugega kaže na nepripravljenost za dejanski pluralizem in dopuščanje individualizacije in individualnih razlik.

Dejstvo je, da so socialistične države svoj kolektivizem gradile na paradržavnem podružbljanju vseh sfer človekove dejavnosti, zlasti iz zasebne, torej na omejevanju zasebnosti: od zasebne lastnine, zasebne ekonomije do podružbljanja družine. Ideologija egalitarnosti je navidez povzročila vstop žensk v javno sfero, vseeno pa se je ohranil cel sistem razlik.

Novi kolektivizem na nacionalni osnovi na videz obrne situacijo. Odkrije zasebnost, družino in redefinira vlogo ženske v družbi - skozi materinstvo. Pri tem pa ni poudarjena zasebnost kot socialni prostor individualizacije, ampak nastopa zasebnost predvsem v reprodukcijski funkciji in socializaciji za narod. Podoba družine je izrazito tradicionalna. Odkrivajo se tradicionalne vrednote, zlasti religiozne. Toda tudi takšna zasebnost in družina sta "usmerjeni" in "kontrolirani" z ideologijami, torej nista prispevek k osvobajanju posameznika od represij, temveč novo, čeprav bolj posredno instrumentaliziranje posameznikovega življenja.

Odnos žensk kot simptom potlačitve razlik

Ideološkemu profilu realsocializmov ter novemu nacionalnemu kolektivizmu je skupno, da nasprotujeta svojskosti posameznikov v vodenju njihovega življenja in individualnim razlikam, ki jih ne moremo zreducirati na kak socialni tip (razred, sloj, spol, vera, narod itd.). Posameznik je v teh ideologijah razumljen kot "svoboden", le kolikor je njegovo individualno početje in stremljenje nagrajeno z nadindividualno, praviloma nacionalno definirano vlogo.

Simptom teh ideologij/politik je odnos do žensk, kajti predvsem ženske se v njih ne sprejema kot posameznice s svojo individualno življenjsko potjo in individualnimi potrebami, temveč kot nosilko družinskih in socializacijskih vlog. V nacionalno definiranih kolektivizmih so ženske sicer povzdignjene na piedestal materinstva, varovanja doma in družine kot nacionalnih svetinj, a obenem so s tem položajem tudi trdno zvezane, nadzorovane in omejevane.

Dejavnosti žensk so v teh nacionalnih ideologijah doma in trdne družine reducirane na produkcijsko in socializacijsko funkcijo žensk v rojevanju in vzgoji potomstva "za narod" (ki je vedno tako ali

drugače "ogrožen"). Prav ženskam pripade tudi naloga, da ohranjajo tradicionalno podobo družine. Zagovarjanje "povratka žensk v družino" je zato tesno povezano z nacionalno-ideološko retoriko, saj naj bi po tej koncepciji samo ženske, ki so se povsem posvetile svoji družini, zmogle ohranjati tradicionalne vrednote in nacionalno zavest pri novih generacijah. Takšno "delo pri discipliniranju" novih generacij obenem disciplinira same ženske in jih podreja družbenim avtoritetam in institucijam. Nobena od teh politik ne dopušča ženskam, da bi same artikulirale svoje interese, in še manj jih k temu spodbuja.

Tak položaj žensk sam po sebi ni zgodovinsko nič novega, saj je znan pri večini tradicionalnih družb. Novo pa je, da se k temu stremi ob tem, ko se želi čim prej "doseči" razvito Evropo, nadoknaditi zamujeno v razvoju ipd., pri tem pa, kot da se ne opazi zgodovinskega premika v položaju in pojmovanju žensk v razvitih evropskih družbah. V teh družbah se čedalje bolj krepi tendenca individualizacije življenjskih strategij, vzorcev potreb, ideologij ipd. S tem je povezano upadanje pomena donedavnih socialnih identifikatorjev (razred, sloj, spol, poklic, narodnost...) (Beck, Beck 1990). Za ženske konkretno to pomeni, da svoje življenje, delo, potrebe razpoznavajo v vedno manjši meri, razpoznavajo kot definirane skozi svojo spolno definicijo in svojo vlogo v družini.

Zdi se, da je ta trend tolko bolj močan, kolikor bolj pomemben postaja individualni prispevek ljudi k produktu, zlasti prispevek v znanju, sposobnostih za delo, komuniciranje, vodenje različnih procesov. Torej ta proces napreduje hkrati z zamiranjem "industrijske moderne", katere skrajna politična eksponenta sta bila med drugim tudi realsocializem in nacionalno definirani kolektivizem.

V tem procesu preraščanja industrializma se nujno uveljavlja razlika med novo individualizacijo in privatizmom. Privatizem poudarja zasebniško definicijo individualizma, tj. individualnih strategij, ki jih določajo množična potrošnja, apolitičnost, stroga ločitev zasebnega od javnega in percepcija družine kot družbene celice, ki brani zasebno sfero pred "vdori" iz javne sfere. Prav posebno pa poudarja tradicionalne spolne razlike in tradicionalne koncepte družinskih spolnih vlog. Zato pravzaprav ne pripozna individualnih spolnih razlik in individualnih odnosov med spoloma, temveč le njihovo tipizirano, uniformno podobo.

Prav priznavanje spolnih razlik, kot se individualno izkazujejo, ne pa kot definicij vlog, ki prikrijejo druge razlike, je začetek resnega priznavanja vseh drugih razlik in s tem začetek dejanskega pluralizma v

družbi in politiki. Oživiljanje privatizma obenem z nacionalnimi kolektivizmi zato ne pomeni nobenega posebnega napredka.

Nasprotno temu pa novi individualizem ne gradi na množični potrošnji z individualističnim videzom, temveč na kreiranju individualnih potreb in načinov zadovoljitve, na povezovanju sveta dela in porabe, na njenem profiliranju osebne identitete posameznika v raznih oblikah interakcij, na relativizaciji razlike zasebno/javno (ne na njenem ukinjanju), na opuščanju razrednih, slojnih, spolnih stereotipov, ki "tipizirajo" posameznika. Kakršnokoli nadindividualno kanaliziranje življenjskih potekov, npr. v interesu naroda, razreda, religije ipd., nasprotuje poindustrijski individualizaciji. (Beck 1986)

Poskusi ponovnega prekritja vsega življenja in dela žensk z nacionalnimi, religioznimi in družinskimi stereotipi zato niso nevarni le za ženske, ker jih ponovno tlačijo v tradicionalistično vprego. Nevarni so družbi nasploh, saj so simptom znatne in verjetno precej razširjene negotovosti pred velikimi spremembami, ki jih prinaša poindustrijska družba.

Pritiski, ki jih doživljajo in jih bodo doživljale ženske, se nujno razširijo na druge dele populacije, če ne drugače, preko družinskih razmerij in delitve družinskih vlog. Če se npr. ženske pod pritiskom nezaposlenosti "vrnejo v družine", potem je to zanje gotovo izguba socialne identitete in ta izguba se čuti v družini, v medsebojnih odnosih, potlačenih strahovih, iluzornih poskusih emocionalnega nadomeščanja skupnega manjka ipd. To pa gotovo zavira pravo individualizacijo družinskih članov, pač pa jih sili v privatistično ravnanje in motivacijo.

Poleg tega v naših slabih ekonomskih razmerah umik žensk v zasebnost ne bo popoln, saj bodo morale prav ženske s svojim dodatnim delom zunaj družine dopolnjevati družinski proračun. Povprečni osebni dohodki bodo še dolgo časa prenizki, da bi lahko le en družinski član oskrboval vso družino. To pa pomeni, da bodo ženske bolj kot k "vrnitvi v družino" prisiljene k iskanju dopolnilnih zaposlitev za vsako ceno, ob vseh pogojih in ob stalni negotovosti. Ženske bodo tako domestificirana in obenem cenena delovna sila ob slabi sindikalni podpori in zmanjšani socialni varnosti.

Rezultat takšnih pritiskov ne bo množično vračanje žensk v družine, temveč močno frustrirajoča "paradružinska" eksistenca žensk. Ženske bodo stalno pritiskale na vrata vseh vrst zaposlitev in dela, povečevale konkurenco med seboj na trgu dela in s tem zniževale ceno svojega dela. To znižanje (že tako nizke) cene dela, bo lahko postalo

eden od osnovnih izvorov dobičkov zasebnih ali državnih delodajalcev, ki jih bodo morda nato vložili v modernizacijo proizvodnje. Vendar pa bodo ti pritiski na ženske povratno negativno vplivali na emancipacijske procese in na razvoj demokracije, saj bo morebitni družbeni sporazum dosežen ob discipliniranju in domestificiranju velikega deleža populacije.

V tej perspektivi so videti tudi močno iluzorni koncepti o družini kot o "obrambni" celici družbe, ki ščiti zasebnost posameznikov pred pritiski iz javne sfere (npr. politike, sveta dela ipd.). To je koncepcija družine kot miniterapevtskega centra, ki omogoča vsakodnevno osebno reintegracijo svojim članom, obnovo delovne sile in motivacije za delo ipd. Ta vzorec družine je običajen v privatistični koncepciji odnosa zasebnost/javnost, vendar je delno realiziran le v družbah materialne blaginje in razvite zasebne potrošnje, ki omogočata velikemu deležu populacije, da si za ceno družbene anomalije in potlačanja socialnih konfliktov "gradi" svoje zasebne "male svetove".

Koncepcija družine kot obrambe zasebnosti posameznikov je v nujni zvezi s predstavo o organski celosti družine, ki preprečuje prehod socialnih konfliktov iz družbe v družino, kjer se nasproti instrumentalnim odnosom zunaj družine uveljavljajo "pristne" emocije ipd.

Tako kot je iluzorna koncepcija celostne, brezkonfliktne družine, je iluzorna tudi koncepcija družine kot kompenzatorne in terapevtske primarne socialne skupine. Vendar pa so te predstave nabite z močnimi pričakovanji in emocijami ljudi, zato so lahek plen različnih ideologij, ki nastopajo v "obrambo družine", "narodove skupnosti" ipd. V pričakovanjih in emocijah, ki se ob tem zbujejo pri ljudeh vseh slojev, gre v izgubo subtilna razlika med individualizacijo in privatizmom. Spolne razlike ne postanejo sestavina normalnih individualnih razlik, pač pa okamenijo v razlikah socialnih vlog in trajnih socialnih identitet.

Izguba senzibilnosti za razlikovanje slojnih, razrednih, spolnih, nacionalnih, jezikovnih identitet in za razlikovanje le-teh od individuov, ki jim te delne identitete pritečejo, je v sedanjem prehodu od industrijske k postindustrijski moderni dolgoročno usodna. Onemogoča namreč subjektivno prisvajanje in ponotranjanje "postindustrijskih" izkustev z individualizacijo.

Če iz te perspektive opazujemo nacionalno obarvane kolektivizme, ki se uveljavljajo v jugoslovanskem političnem prostoru, lahko ugotovimo, da pomenijo predvsem zgodovinsko in družbeno regresijo, ne pa korak naprej v postindustrijsko družbo. Uveljavljanje pluralizma v

teh okvirih ostaja polovičen korak, saj se pluralizem uveljavlja zgolj kot politični pluralizem, ne pa kot pluralna družba, ki spoštuje razlike in zavrača pavšalne tipizacije.

LITERATURA:

- Beck, V., Beck, E.G.: Das ganz normale Chaos der Liebe, Frankfurt/M 1990
Beck, V.: Risikogesellschaft, Frankfurt/M 1986
Fcher, F., Heler, A.: Diktatura nad potrebama, Beograd 1986
Flandrin, J.L.: Družina, Ljubljana 1986
Graham, A.: Family life, New York 1985
Habermas, J.: Javno mnenje, Ljubljana 1990
Lasch, C.: Geborgenheit, München 1981
Lovenduski, J.: Women and European Politics, Brighton 1986
Ottomayer, K.: Lebensdrama und Gesellschaft, Dunaj 1987
Ule, M., Ferligoj, N., Renner, T.: Ženska, zasebno, politično, Ljubljana 1990